

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Jantunen, Jarmo Harri

Title: Syntisen pääkaupungin viaton äänne : kielipolitiikkaa, kaupunkikielihistoriaa, sukupuolittunutta kielenkäyttöä ja vähän queeriäkin

Year: 2021

Version: Published version

Copyright: © 2021 Kotikielen seura

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Jantunen, J. H. (2021). Syntisen pääkaupungin viaton äänne : kielipolitiikkaa, kaupunkikielihistoriaa, sukupuolittunutta kielenkäyttöä ja vähän queeriäkin. *Virittäjä*, 125(2), 309-312. <https://doi.org/10.23982/vir.107472>

Lähteet

- BRUBAKER, ROGERS 2005: The 'diaspora' diaspora. – *Ethnic and Racial Studies* 28 (1) s. 1–19.
- JÖNSSON-KORHOLA, HANNELE 2003: Pussaa se peipipoki kitsistä petiruumaan. Suomalaiset ja suomen kieli Amerikassa. – Hannele Jönsson-Korhola & Anna-Riitta Lindgren (toim.), *Monena suomi maailmalla. Suomalaisperäisiä kielivähemmistöjä* s. 386–448. Tietolipas 190. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEPPÄNEN, SIRPA – PITKÄNEN-HUHTA, ANNE – NIKULA, TARJA – KYTÖLÄ, SAMU – TÖRMÄKANGAS, TIMO – NISSINEN, KARI – KÄÄNTÄ, LEILA – VIRKKULA, TIINA – LAITINEN, MIKKO – PAHTA, PÄIVI – KOSKELA, HEIDI – LÄHDESMÄKI, SALLA – JOUSMÄKI, HENNA 2009: *Kansallinen kyselytutkimus englannin kielestä Suomessa. Käyttö, merkitys ja asenteet*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3815-4>.

Syntisen pääkaupungin viaton äänne: kielipolitiikkaa, kaupunkikielihistoriaa, sukupuolittunutta kielenkäyttöä ja vähän queeriäkin

Mia Halonen, Samu Nyström, Heikki Paunonen & Johanna Vaattovaara: *Stadin syntinen* s. Helsinki: Art House 2020. 353 s. ISBN 978-951-884-755-0.

Se sihisee, suhisee ja kuulostaa terävältä – ja ärsyttää kuulijaansa. Mikä se on? Stadin /s/!

Koska suomen kielessä on vain yksi /s/-foneemi, voi /s/:n ääntää lähes miten vain ilman, että ymmärrettävyys kärsii tai sanojen merkitys muuttuu. Tämä mahdollistaa äänteen melkoisen vaihtelun, mutta tästä huolimatta äännettä ei ole liiemmin tarkasteltu juuri variaation näkökulmasta. Tämä on yllättävää, sillä erityisesti etisesti äännettyyn /s/:ään sisältyy huomattava määrä indeksoivia merkityksiä, jotka liittyvät muun muassa puhujan sukupuoleen, ikään, sosiaaliluokkaan ja jopa seksuaaliseen suuntautumiseen. Sosiolingvistisen tutkimuksen näkökulmasta /s/:n variaatio on tosiaan, ja /s/:n ääntämisestä on niin paljon

mielipiteitä ja havaintoja, että äänneeseen liittyvien käsitysten ja asenteiden talteen kirjaamiselle on ollut selvä tilaus. Etisestä /s/:stä on aiemmin ilmestynyt tutkimusartikkeleja (mm. Vaattovaara 2013; Halonen & Vaattovaara 2017), ja sitä on käsitelty myös tutkielmissa (Aittokallio 2002; Surkka 2016), mutta laajaa koontia tämän kielenpiirteen käytöstä, siihen liittyvistä sosiaalisista merkityksistä ja sen alkuperästä ei ole ollut vielä saatavilla. Toimeen ovat tarttuneet Mia Halonen, Samu Nyström, Heikki Paunonen ja Johanna Vaattovaara teoksessaan *Stadin syntinen* s. Teos kuvaa seikkaperäisesti ja monitieteisesti tämän yleisesti ärsyttäväksi luonnehditun etisen stadilaisen, toisinaan pissis- tai city-/s/:ksikin luonnehditun kielenpiirteen historialliset juuret ja merkkitymisen prosessin eli vakiintumisen tiettyjen sosiaalisten piirteiden merkiksi. Samalla se kuvaa yhden äänteen kautta monipuolisesti Helsingin kielimaisemaa ja sen muutosprosesseja ja asettuu näin osaksi

yhä laajenevaa kaupunkikielitutkimusperinnettä (mm. Nuolijärvi 1986; Lönnroth toim. 2009). Teoksen juuret ovat Suomen Akatemian rahoittamassa hankkeessa ”Helsingin suomea”.

Helsingin kielimaisema ja Suomen kielipolitiikka

Teos koostuu kahdesta osasta. Ensimmäinen osa ”Ässämyytin juuret – Helsinki kansallisen kertomuksen kipupisteenä” tarjoaa laajan katsauksen pääkaupungin historiaan ja kehitykseen ruotsinkielisestä kaupungista suomenkieliseksi suurkaupungiksi. Kaiken kaikkiaan runsas satasivuinen aloitus kertoo paljon enemmänkin kuin vain etisen /s/-äänteen historiasta ja ”ässän” eli äänteeseen liittyvien mielteiden ja asenteiden juurista. Osassa käsitellään koko suomalaista kielimaisemaa ja kielipolitiikkaa laajasti 1800-luvun puolivälistä alkaen toiseen maailmansotaan asti. Samalla käydään läpi muun muassa Suomen jakautuminen kaupunkilaisiin ja maaseudun asukkaisiin juuri Helsingin kaupunkikielen ja maaseudun murteiden ja kieliasteiden näkökulmasta. Selviää, että tämä eronteko Helsingin ja muun Suomen välillä on yksi niistä syistä, jotka ovat olleet helsinkiläiseen /s/-ään liittyvien mielikuvien ja asenteiden taustalla.

Myös kielikysymykset ja kielipolitiikka saavat ensimmäisessä osassa runsaasti tilaa. Suomen kielen asemaa ja historiaa kohti valtakunnan sivistyneistön ja koulutuksen kieltä käsitellään kansallisuusaatteen, ruotsin kielen uhan ja kirjakieleen liittyvien kielikysymysten näkökulmasta. Koska kieleen liittyviä kiistoja käytiin ja ratkaistiin usein juuri Helsingissä, ei ole yllättävää, että Helsingin kieliolosuhteiden kuvauksessa saavat sijansa kielitaistelut, fennomaanit, Kotikielen Seuran synty ja sen kielipoliittinen merkitys siinä missä kaupungin vanhat ruotsinvoittoiset puhekielisyysdetkin. Suomen kielen kehitystä

ja kielikysymyksiä ja niiden kautta kansakunnan rakentamista käsitellään hyvinkin seikkaperäisesti. Osa ensimmäisen osan teemoista liittyy selvästi kirjan pääasiaan eli Stadin /s/-ään ja ässään, mutta osittain käsittely kuitenkin kulkeutuu ohi eikä oikein tunnu mahtuvan teoksen nimen alle.

Kielikysymyksiä tarkasteltaessa nousee voimakkaasti esiin koko suomen kieleen, myös kirjakieleen, liittyvä kielipoliittinen keskustelu ja tämän myötä esimerkiksi Kotikielen Seuran ja sen johtohahmojen rooli tässä keskustelussa. Seuran ja *Virittäjän* vaiheiden ja kielikysymysten käsittely on mielenkiintoista – erityisesti fennisteistä ja muista suomen kielen mielisistä – mutta yksityiskohtainen tarkastelu hukkaa paikoin teoksen tavoitteen, erityisesti silloin, kun päästään kirjakielen kehittämistyön ja ohjailun pariin. Vaikka koko valtakuntaa koskevan ja voimakkaasti suomen kielen tulevaisuuteen vaikuttavan kielipoliittisen kädenväännön kuvaaminen onkin nimenomaan Helsingin kielimaiseman näkökulmasta kiinnostavaa, ei näin perinpohjainen käsittely olisi ollut välttämätöntä nimenomaan puhekielen piirteen syntyhistorian selvittämisen näkökulmasta. Teoksen ensimmäinen osa olisikin voinut olla tältä osin fokusoidumpi.

Kielipoliittisen keskustelun ja kansallisen eetoksen lisäksi ensimmäinen osa (ja laajemminkin koko teos) kuvaa monipuolisesti itse Helsinkiä – ja samalla myös koko Suomea – yhden kielenpiirteen kautta. Helsingillä on pitkä historia monikulttuurisena ja -kielisenä kaupunkina. Kaupunkiin on aina muuttanut ihmisiä maaseudulta, muista kaupungeista tai Suomen rajojen ulkopuolelta. ”Raitiovaunujen, reklaamien ja urbaanien unelmien kaupunki” on houkutellut väkeä ansaitsemaan elantoaan ja parantamaan elinolojaan. Helsinki on ollut elinvoimainen ja tarjonnut runsaasti mahdollisuuksia muun muassa kouluttautumiseen ja työnhakuun. Teoksessa pääkaupungista

väritytty mielenkiintoinen kuva suomalaisen muuttoliikkeen kohteena ja kulttuuri-sena sulatusuunina.

Helsinkiä käsitellään teoksessa myös pääkaupungin ulkopuolisen Suomen näkökulmasta: muualla asuville pääkaupunki näyttää houkuttelevana ja kiinnostavana mutta myös viettelevänä ja paheellisena. Mistä nämä ”Suomen Pariisiin” liittyvät mielikuvat oikein juontavat juurensa? Tekijät nostavat esiin kaupungin eurooppalaisuuden ja nykyaikaisuuden sekä monikulttuurisuuden, jotka yhdessä ja erikseen ovat uhka ”puhtaalle” Suomelle ja suomelle. Helsingissä on lukuisia vaaroja ja viettelyksiä niihin tottumattomalle rahvaalle: alkoholin käyttö ja siveettömyys rehottavat kaupungissa, ja syntistä on myös muodikkaiden asioiden perässä juokseminen – homoseksuaalisuudesta puhumattakaan. Kaiken kukkuraksi kaupunki tarvitsee muuttajan puhtaan kielen. Tapojen turmelus kuuluu siihen kuvastoon, jota Helsingistä maalataan 1900-luvun taitteen molemmin puolin. Yllättävästi moniin seikkoihin näyttää kytkeytyvän myös viaton /s/.

Feminiinisen /s/:n luokkaretki

Edellä käsitellyt teemat, Helsinki kaupunkina ja kielimaisemana sekä suomalainen kielipolitiikka, luovat perustan teoksen toiselle osalle ”Helsingiläinen s mitattuna, koettuna, kuultuna ja kuviteltuna”. Tässä osassa käsitellään etisen /s/:n ja ässän (äänteeseen liittyvien sosiaalisten merkitysten) näkökulmasta suomen kielen ja indeksaalisuuden sukupuolittumista. Jos ei oteta huomioon teoksen alussa käsiteltyjä kielipoliittikkoja, teoksen keskiöön nousevat naiset henkilöinä ja kielenkäyttäjinä: näyttelijät, iskelmätähdet, opiskelijat, kovikset ja alempiin sosiaaliluokkiin kuuluvat henkilöt. Kielenpiirteiden käyttäjänä sivuroolin saavat slangia puhuvat pojat ja nuoret miehet sekä homomiehet. Teos nostaa esiin katseen,

joka arvioi naista toimijana ja yhteiskunnan jäsenenä: naiset ovat Helsingin vaikutuksille alttiita, he ovat vaarassa unohtaa perinteiset ja sovinnaiset tavat ja sortuvat helposti syntiin – kielellisiin tai muihin – mitä ei voi toivoa uuden ja vahvan kansakunnan tulevilta äideiltä. Naisten toiminnan ja ihmisarvon arvottaminen kietoutuu vahvasti heille sopivan kielenkäytön määrittämiseen ja erityisesti juuri yhteen äänteeseen, myyttiseen ja paheelliseen ruotsalaisvoittoiseksi leimattuun helsinkiläiseen /s/:ään. Naiset osoittautuvat kielipoliittisesta näkökulmasta epävakaisiksi ja arveluttaviksi, eikä heidän kielenkäyttönsä kelpaa malliksi – ainakaan muille kuin toisille naisille.

Teoksen etinen /s/ ja ässä kietoutuvat monin tavoin siis juuri naisten kielenkäyttöön, aivan kielenpiirteiden syntyhistoriasta alkaen. Helsingiläisen ässän feminiininen perusta on uudessa suomalaisessa teatterissa 1800-luvulla, jolloin suomenkielisellä näyttämöllä kuultiin kaksikielisten ja äidinkieleltään ruotsinkielisten näyttelijöiden terävästi sihahtavia sibilanteja. Ne siirtyivät myöhemmin myös suomenkielisten naisnäyttelijöiden muoti-ilmiöksi. Erityisen huolestuneita tästä ääntämisestä olivat fennomaanit. Ahkerasta kitkemisestä huolimatta /s/:n etinen, terävä tai sihahtava ääntämistapa säilyi elinvoimaisena ja saavutti aseman yläluokkaisuuden ja erityisesti helsinkiläisyyden tunnusmerkkinä. Luokkaretki kohti prestiisiasemaa oli alkanut. Sitä vahvistivat parempien alueiden tyttökoululaisten kielenkäyttö, iskelmätähtien /s/:t ja pop-artistien ikoninen laulanta.

Pitkä retki kohti tähtisadetta muuttaa kuitenkin suuntaa, kun etinen /s/ alkaa siirtyä ja hiljalleen vakiintua lähiöiden ja erityisesti itähelsingiläisten tyttöjen ja nuorten naisten – niin sanottujen diivojen, pissisten eli pissaliisojen sekä white trash -naisten – indeksaaliseksi merkiksi. Kun tästä feminiinisestä terävästä /s/:stä on tullut myös yksi stereo-

tyyppinen ja heteronormatiivisten silmälasien läpi katsottuna stigmatisoitunut indeksinen vihje homoudesta (mm. Surkka 2016; Tracy, Bainter & Satariano 2015), ollaan jo melko kaukana ässän prestiisistä. Vaikka viitteitä onkin siitä, että etinen /s/ olisi irtoamassa Helsinkiin liittyvästä spatiaalisesta indeksisyydestä ja siirtymässä itähelsinkiläisyyden ja sosiaaliluokan merkiksi, helsinkiläisyys, tai ehkä pikemminkin pääkaupunkiseutulaisuus, on kuitenkin edelleen voimakas äänneeseen liittyvä sosiaalinen merkitys Suomessa.

Kokoavia huomioita

Teoksen jakaminen kahteen osaan on perusteltua siitä näkökulmasta, että aluksi keskitytään taustoihin, minkä jälkeen toisessa osassa siirrytään varsinaisesti kuvaamaan itse äännettä, sen käyttäjäryhmiä ja siihen liitettviä merkityksiä ja asenteita. Jakaminen kahteen osaan aiheuttaa kuitenkin teokseen toistoa ja lievää hajanaisuutta, sillä samoja teemoja käsitellään useassa kohtaa; tämä koskee erityisesti kirjakielen, näyttelijöiden ääntämisen ja Helsingin slangin käsitteilyä. Muun muassa tästä syystä teos olisi hyötynyt asiasanaluettelosta, joka helpottaisi eri kohdissa teosta käsiteltyjen asioiden löytämistä. Toimituksellisesta näkökulmasta teos voisi olla hieman viimeistellympi, sillä lähdeluettelosta puuttuu joitakin teoksia eivätkä viitteet ja lähdeluettelo aivan vastaa toisiaan.

Stadin syntinen s on nimenä kiinnostava, mutta miten hyvin se kattaa teoksen sisällön? Toisaalta oikein hyvin, jos tarkastellaan Helsinkiä, sen asemaa ja mainetta sekä ässää historian valossa ja muun Suomen näkökulmasta. Toisaalta nimi sulkee kuitenkin hieman pois joitakin teoksen teemoja, kuten ruotsin kielen, yläluokkaisuuteen ja ns. parempaan väkeen liittyvän indeksisyyden. Voisi kuvitella, että teoksen nimi on valikoitunut kanteen jopa markkinointimielessä

– onhan syntyisyys kiinnostavaa ja yhteen äänneeseen liitettynä innovatiivinen luonnehdinta. Varmaa kuitenkin on, että nimi herättää mielenkiinnon teosta kohtaan, mikä voi lisätä kielestä kiinnostunutta lukijakuntaa.

Teos on rakennettu oivallisesti yhden äänneen ja sen sosiaalisten merkitysten varaan. ”Syntisen” /s/:n avulla luodaan monisyinen kuva pääkaupungin ja Suomen kielellisestä kädenväännöstä ja kieliasenteista. Teos on erinomainen koonti Helsingin kielimaisemasta ja Suomessa vallinneista kieliasenteista. Lisäksi se kuvaa Suomen kieliolosuhteiden muutosta ja intersektionaalisesti kieleen sijoittuneita sosiaalisia merkityksiä yli 150 vuoden ajalta. Tämä kaikki on käyty nerokkaasti läpi yhden äänneen kautta. Teosta voi suositella hyvin monenlaiselle lukijakunnalle. Se on kirjoitettu niin yleistajuisesti, ettei sen ymmärtämiseen tarvita lingvististä osaamista, minkä vuoksi teos soveltuukin yhtä hyvin niin kaupunkihistoriasta ja -kulttuurista kuin kielestä kiinnostuneiden kirjajuhlisiin. Toisaalta teos käy lukemistoksi yliopistokursseillekin täydentämään uutta suomalaista sosiolingvististä tutkimusta kieli-ideologioista ja kielen sosiaalisesta indeksisyydestä.

JARMO HARRI JANTUNEN
etunimi.sukunimi@jyu.fi

Kirjottaja on suomen kielen professori
Jyväskylän yliopistossa.

Lähteet

- AITTOKALLIO, KRISTIINA 2002: *Etinen, terävä [s] medioalveolaarisen /s/-äännevarianttina*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- HALONEN, MIA – VAATTOVAARA, JOHANNA 2017: Tracing the indexicalization of the notion “Helsinki s”. – *Linguistics* 55 (5) s. 1169–1195.

- LÖNNROTH, HARRY (toim.) 2009: *Tampere kieliyhteisönä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1236. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 436. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SURKKA, SANNI 2016: *Tyylikästä lässytystä. Homoseksuaali mies kielellisenä stereotyyppinä ja identiteettinä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- TRACY, ERIK – BAINTER, SIERRA – SARTARIANO, NICHOLAS 2015: Judgments of self-identified gay and heterosexual male speakers. Which phonemes are most salient in determining sexual orientation? – *Journal of Phonetics* 52 s. 13–25.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2013: On the dynamics of non-linguists' dialect perceptions. The perceived spatiality of /s/ variation in Finnish. – Monika Reif, Justyna A. Robinson & Martin Pütz (toim.), *Variation in language and language use. Linguistic, socio-cultural and cognitive perspectives. Duisburg Papers on Research in Language and Culture* s. 134–163. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Kenttätutkijakonkarin valinnat

Erkki Lyytikäinen: *Sehän on murrettä!*
Tallinna: Gaudeamus Oy 2020. 248 s. ISBN
978-952-060-8.

Erkki Lyytikäisen kirjoittama teos *Sehän on murrettä!* olisi ansainnut arvion *Virittäjässä* heti ilmestyttyään eli alkuvuonna 2020. Ensinnäkin siksi, että tämä murteidemme herkullisimpia ilmiöitä kansantajuisesti mutta tieteellisen tarkasti käsittelevä kirja on hyvin hauska. Kotimaisten kielten keskuksen kirjasto nosti verkkosivuillaan Lyytikäisen teoksen kuukauden kirjaksi tammikuussa 2020, ja esitelyn kirjoittanut Vesa Heikkinen luonnehti tekstiä näin: ”Lyytikäisen tarinat ja lakoninen tyyli vääntävät toistuvasti lukijan suupielet hymyasentoon” (Heikkinen 2020). Toistuvan hymyasennon aikaansaaminen onkin ensimmäinen kirjan kiistattomista ansioista.

Toisekseen kirjassa esitellyt ilmiöt on valittu huolellisesti, ja niistä tutuim-

mistakin Lyytikäinen onnistuu näyttämään jonkin uuden puolen; ennen kirjan lukemista en esimerkiksi tiennyt, että 1900-luvun alussa *Virittäjässäkin* oli monen vuoden jakso, jolloin nykyisistä *oitta*-verbeistämme jätettiin systemaattisesti jälkitavun *i* pois. Virpi Alasen *Suomen Kuvalehden* kirja-arviossa (Alanen 2020) todettiin osuvasti Lyytikäisen lähestymistavasta: ”Suomen kieliopista ja murteista kiinnostuneelle se [Lyytikäisen kirja] on kevyttä ja hauskaa, silti sivistävää luettavaa.” *Kielikellon* arviossaan Matti Punttila kiteytti kenties kaikkein olennaisimman: ”Hän [Lyytikäinen] tulee vaikeissa kohdissa pitkälle tottumatonta-kin lukijaa vastaan ja selittää tarvittaessa yksinkertaistaen, mistä on kysymys” (Punttila 2020). Lyytikäinen näyttääkin teoksessa mestarilliset opettajankykynsä. Jatkossa esimerkiksi murteiden geminaatioilmiöt kannattaa luetuttaa peruskursien opiskelijoilla suoraan kirjan sivuilta